

УДК 37.015.31

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-4.6>**О. А. Тельна**

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

САМОВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ІНКЛЮЗИВНОСТІ ОСВІТИ

У статті розглянуто питання взаємозв'язку глобальної інклюзивності країни та індивідуального самосприйняття громадян; проаналізовано поняття самовизначення особистості та його детермінуючий вплив на інклюзивність суспільства загалом і освіти зокрема. Автор наголошує на тому, що самосприйняття та самовизначення людей із інвалідністю в Україні, на відміну від «західного» світу, є неоднозначним і зумовленим кількома базовими факторами: віком, рівнем освіти, економічним становищем, особистим досвідом і життєвими обставинами. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, статистичних даних і відкритих інформаційних джерел у статті простежується зв'язок між радянським минулим України та її теперішньою соціальною й освітньою політикою, робиться висновок про те, що активну життєву позицію та готовність обстоювати свої права на самостійність, самовираження та незалежність відчують у собі переважно молоді люди з інвалідністю, які мають вищу освіту та досвід тривалого перебування в «розвинених» країнах. Також зроблено аналіз діяльності двох громадських ініціатив, заснованих і очолюваних молодими людьми з інвалідністю, успіх яких демонструє можливість розвитку інклюзивності суспільства «знизу», на рівні індивідів і місцевих громад, що поступово трансформується в позитивні зміни на загальнодержавному рівні.

У підсумку автор зазначає, що спрямованість особистості людини, зокрема, з інвалідністю, багато в чому визначається педагогічним впливом, що його вона зазнала в дитячому та юнацькому віці, відвідуючи дитсадок і навчаючись у школі, а також стверджує, що інклюзивність суспільства й освітніх установ є ефективнішою тоді, коли цим опікуються активісти на місцях, а не державні чиновники високого рангу. Тому освітянам варто зосередити увагу на вихованні таких якостей особистості, які сприятимуть розвиткові в учнях із інвалідністю прагнення до самостійності, освіченості, комунікабельності, що допоможе їм у подальшій незалежній життєдіяльності та успішному працевлаштуванні й самореалізації.

Ключові слова: самовизначення, інвалідність, інклюзія, освіта, самостійне проживання, соціальна політика.

Постановка проблеми. Україна підписала Конвенцію ООН «Про права людей з інвалідністю» 10 років тому і 3 роки тому почала активно впроваджувати інклюзивну модель освіти. Державні й недержавні інституції звітують про численні зміни у сфері забезпечення осіб з інвалідністю (далі – ОІ) різноманітними освітніми та соціальними послугами, проте активісти та правозахисники наголошують на тому, що якісних змін практично не відбулося [1; 2]. У статті ми ставимо під сумнів твердження про те, що соціальний добробут громадян залежить виключно від державних органів влади, припускаючи, що людський (соціальний) капітал відіграє важливу роль у всіх аспектах функціонування громадянського суспільства. На основі аналізу наукової літератури, статистичних даних і відкритих джерел інформації ми спробуємо з'ясувати, чи є залежність між самовизначенням ОІ та рівнем і якістю їхньої освіти, працевлаштування та життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами життєвого самовизначення

особистості в різний час займалися вітчизняні й зарубіжні дослідники (К. Абульханова-Славська, А. Агафонов, А. Адлер, Г. Андрєєва, О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Байтингер, В. Бехтерєв, Л. Божович, М. Боришевський, О. Бреусенко, Б. Братусь, А. Брушлинський, Ф. Василюк, Т. Вілюжаніна, Ж. Вірна, Л. Виготський, О. Головаха, І. Дубровіна, Б. Зейгарник, З. Карпенко, К. Клакхон, О. Колісник, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Москалець, О. Музика, А. Мудрик, Г. Радчук, М. Рокич, В. Роменець, С. Рубінштейн, М. Савчин, Е. Субботський, Т. Титаренко, В. Франкл, В. Чудновський, Р. Шакурів, І. Шапенкова Ш. Шварц, О. Шендрік, Л. Шумілін та інші), проте більшість вітчизняних учених зосереджувала увагу переважно на професійному самовизначенні особистості та її ціннісних орієнтаціях. Самовизначення в контексті самосприйняття, усвідомлення власної індивідуальності, людської цінності та соціальної корисності перебувало і залишається зараз у центрі наукових зацікавлень західних дослідників (М. Карвонен, А. Конделучі, Д. Лік, Л. Ліотті,

К. Окснер, Р. Стенкліфф, Д. Волкер та інші). Зокрема, Д. Лік слідом за М. Карвонен і її однодумцями зазначає, що системи сучасної освіти бракує ефективного інструментарію вимірювання рівня розвитку компонентів життєвого самовизначення учнів, які часто не вміють будувати дружні стосунки з однолітками та не вважають за потрібне розвивати навички соціальної взаємодії поза межами конкретної життєвої ситуації [3].

Водночас Р. Стенкліфф і Д. Волкер наголошують на тому, що вміння вибудовувати дружні стосунки та володіти навичками соціальної взаємодії відіграють особливо важливу роль у самовизначенні та щоденному житті ОІ, які частіше за інших потребують допомоги та сприятливого ставлення з боку суспільства [4]. А. Конделучі здивовано зазначає, що досі у наукових колах практично не було проведено жодного ґрунтовного дослідження, присвяченого вивченню проблемних аспектів самовизначення ОІ в контексті їхньої цінності як частки соціального капіталу держави [3]. А Д. Лік закликає освітян серйозніше поставитися до розвитку в ОІ потреби до адекватного самовизначення, формування у них самосвідомості власної цінності та розуміння того, що вони разом із усіма членами громади є носіями людського капіталу, накопичення якого сприяє інклюзивності суспільства [3].

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури, статистичних даних і відкритих інформаційних джерел обґрунтувати зв'язок між самовизначенням ОІ та рівнем інклюзивності суспільства загалом і системи освіти зокрема.

Виклад основного матеріалу. Згідно з офіційною статистикою, в Україні мешкає понад 2,8 млн ОІ, що дорівнює приблизно 6,1 % загального населення [5]. Однак до цього числа не входить 1,5 % загальної кількості осіб із тимчасовою втратою працездатності та від 30 до 50 % осіб пенсійного віку, які отримали інвалідність у зв'язку зі старістю [6]. Окрім того, в нашій державі й досі не вважаються причиною для встановлення інвалідності такі хронічні захворювання та стани, як дислексія чи синдром дефіциту уваги та гіперактивності, наявні за різними даними у від 30 до 151 тисяч дітей шкільного віку [5]. Отриманню достовірних статистичних даних також не сприяє той факт, що батьки учнів з інвалідністю часто всіма можливими способами приховують наявні в їхньої дитини проблеми психофізичного чи соціального характеру, щоб уникнути негативного ставлення до сім'ї з боку суспільства.

Хоча Держстат у щорічних звітах ніколи належним чином не висвітлює того, наскільки ОІ мають доступ до незалежного проживання, системи загальної освіти, ринку праці й економічної діяльності, очевидно, вважаючи цю категорію населення не вартою окремої уваги, є підстави стверджувати,

що ОІ переважно мешкають разом зі своїми «здоровими» родичами або в спеціалізованих закладах, оскільки це є більш соціально прийнятним і дешевшим для держави. Наприклад, скажімо, за даними В. Геворґянієне та Е. Сумськієне [7], у 2012 р. у 151 будинках-інтернатах і різного роду закритих закладах на постійній основі проживало близько 30 тисяч ОІ. Діти й дорослі з тяжкими порушеннями, як правило, живуть у більшій чи меншій ізоляції, не маючи можливості отримувати якісну загальну освіту та брати участь у соціальному житті громади. Незалежне проживання користується більшою популярністю в молодих людей із такими формами інвалідності, що не вимагають стороннього догляду. Ці особи переважно навчаються у вишах великих міст, де й залишаються працювати в будь-який доступний для них спосіб. У сільській же місцевості ОІ самостійно проживають і мають доступ до освіти та працевлаштування вкрай рідко [6]. Така ситуація частково пояснюється архітектурною недоступністю 99 % інфраструктури населених пунктів, громадського транспорту, будівель і споруд (за винятком шкіл, лікарень і державних управлінь соцзахисту, обладнаних широкими вхідними дверима та пандусами й частково пристосованих до потреб ОІ), а також стереотипним (переважно негативним) ставленням суспільства до бажання ОІ жити самостійно [8]. Наприклад, молоді люди на візку чи тотально незрячі скаржаться на те, що під час пошуків житла вони часто стикаються з дискримінацією, коли їм не хочуть віддавати в оренду квартиру через те, що вони внаслідок інвалідності нібито можуть травмувати себе чи пошкодити чуже майно [9].

У сфері освіти та працевлаштування ситуація трохи відрізняється від описаної вище. За офіційними даними, більшість ОІ мають можливість навчатися у школах (значно рідше в коледжах і вишах) і бути працевлаштованими за місцем проживання. Важливу роль у цьому відіграють громадські організації (далі – ГО) й об'єднання ОІ, місцеві осередки яких існують практично в усіх містах України. Ці ГО, часто організовані самими ОІ чи їхніми законними представниками, надають широкий спектр соціально-побутових, культурно-освітніх, інформаційних послуг.

МОН, звітуючи про ефективність прийнятих у 2017 р. законодавчих норм щодо забезпечення інклюзивності освіти, зазначає, що впродовж останніх трьох років кількість інклюзивних класів зросла в 3,1 рази, кількість шкіл, що мають інклюзивні класи, – у 2,5 рази, а кількість дітей, які здобувають у них освіту, зросла в 2,8 рази, хоча при цьому кількість спеціальних освітніх установ інтернатного типу за той самий період зменшилася лише на 2,4 %, а учнів у них – на 4,2% [10]. Також, за даними МОН, станом на квітень 2019 р.

кількість зареєстрованих інклюзивно-ресурсних центрів (далі – ІРЦ) становила 557 [10], що в середньому становить приблизно по 22 ІРЦ на область, але не означає рівномірного географічного розподілу, оскільки, скажімо, в м. Харкові (з населенням близько 1,5 млн осіб) функціонує лише 1 ІРЦ, внаслідок чого родини неповнолітніх ОІ мають місяцями чекати, доки буде визначено особливі освітні потреби дитини та видано відповідний висновок ІРЦ, який є підставою для того, щоб у закладі освіти за місцем проживання було розроблено індивідуальну програму розвитку дитини та передбачено умови супроводу та спеціальні пристосування для її навчання.

З іншого боку, статистичні дані стосовно рівня доступу ОІ до ринку праці мають досить оптимістичний вигляд: майже 35,8 % ОІ віком від 16 до 60 років залучені до офіційного працевлаштування, проте слід розуміти, що ОІ з тяжкими порушеннями становлять лише 13 % від цієї цифри [1]. Окрім того, варто мати на увазі, що в недержавному секторі економіки ОІ, як правило, на офіційну роботу беруть лише формально, щоб не сплачувати податок за відсутність працівників з інвалідністю [6]. Це призводить до корупційних схем і небажання дорослих ОІ брати участь у реальному працевлаштуванні, коли на робочому місці доведеться самотужки вирішувати численні проблеми, пов'язані зі спеціальним облаштуванням робочого середовища та здобуттям неупередженого ставлення до себе з боку колег і працедавця.

Як і чимало інших країн пострадянського простору, Україна успадкувала від СРСР тоталітарний підхід у творенні соціальної політики та ставленні держави до людей. У СРСР, де більшість населення жила на межі бідності [11], усім ОІ надавався чітко обумовлений доступ до системи державної медичної, соціальної та фінансової допомоги, що полягав у забезпеченні їх певними продуктами та послугами у спеціалізованих установах. Однак доступність цих сервісів також була не однаковою для всіх ОІ, адже залежала від ступеня неспроможності, тобто від тяжкості порушення психофізичного розвитку. У певному сенсі ОІ в СРСР становили дещо привілейовану групу населення, оскільки користувалися низкою пільг і мали доступ до системи забезпечення дефіцитними товарами. Ціною за це, однак, була сувора політика інституалізації, коли ОІ протягом усього життя були практично відокремлені від суспільства [12]. Особи з тяжкими фізичними чи інтелектуальними розладами не мали змоги навчатись або працювати разом зі своїми «здоровими» однолітками; незрячі, нечуючі, люди з ДЦП та іншими «видимими» порушеннями мусили навчатись, працювати, відпочивати, лікуватись і часто жити в спеціально організованих сегригованих закладах, практично не виходячи за межі визначеного вузького кола спілкування [12].

Нині, коли Україна, здавалося б, уже далеко відійшла від свого радянського минулого, кілька економічних криз, політична нестабільність і багаторічний військовий конфлікт на сході держави, що поставили економіку на друге з кінця місце у Східній Європі [13] та призвели до того, що ОІ й досі залишаються малопомітними на загальному тлі [14]. Внаслідок цього особи з комбінованими чи множинними розладами, як і з тяжкими порушеннями інтелекту та / чи моторики, рідко самостійно виходять на вулиці міст і сіл, які не мають рівних тротуарів, доступних перехрест'їв і зупинок громадського транспорту, не кажучи вже про майже повну відсутність доступних ліфтів, правильно побудованих пандусів, адаптованих тролейбусів і трамваїв. Окрім того, переважно співчутливо-негативне ставлення до появи ОІ на публіці з боку великої частини населення, що традиційно вбачає у них об'єкт для жалості, створює загальний імідж держави, недружньої для ОІ, змушуючи останніх ховатись у власних житлах і уникати прагнення до самостійності [14].

Важливим також є і фінансовий чинник. За даними Держстату, у першому півріччі 2019 р. українці витрачали на продукти харчування та безалкогольні напої майже половину доходу (46,2 %), тоді як середній показник для країн ЄС за цією статтею витрат в аналогічний період часу становив близько 12 % [15]. Водночас 15,8 % заробітку громадян України йшло на оплату житла, комунальних послуг (лише 1,6 % з яких покривалися субсидіями) [15]. Якщо до цих витрат додати ще купівлю необхідних непродовольчих товарів, побутової техніки, одягу та взуття, не залишиться практично нічого. Тому більшість українців, чий дохід є середнім або нижчим від середнього, фактично не можуть дозволити собі регулярних відвідин спортивних і рекреаційних закладів, подорожей і відпочинку в кав'ярнях чи ресторанах. Однак для ОІ економічна ситуація практично завжди виявляється ще гіршою, оскільки на лікування, реабілітацію та спеціальні технічні засоби вони витрачають щомісяця значно більше, ніж їхні співгромадяни. У таких умовах, за свідченнями самих ОІ, дуже важко «дбати про честь і гідність», адже доводиться «думати про харч на щодень» [6].

Згідно із законодавством, держава зобов'язана на безоплатній (або частково оплатній) основі забезпечувати ОІ необхідним лікуванням, реабілітацією, технічними засобами, соціальними та юридичними послугами, надаючи безперешкодний доступ до відповідних продуктів і сервісів [16], але процедура виконання цих законів є настільки заплутаною та довготривалою, що чимало ОІ або витрачає практично весь свій час на «боротьбу» з органами влади, або за власний кошт купує необхідні товари й самостійно оплачує потрібні послуги. ОІ, які надають перевагу

самостійному забезпеченню себе всім необхідним, становлять досить нечисленну групу, що складається переважно з молодих людей, які виростили в незалежній Україні, здобули вищу освіту, зуміли знайти добре оплачувану роботу та мали досвід тривалого проживання (навчаючись або проходячи стажування) в США чи країнах ЄС.

Молоде покоління ОІ переважно не сприймає свої психофізичні особливості як «особисту трагедію» чи «життєву драму», як це було притаманно громадянам СРСР [11]. Навпаки, вони мають активну позицію, живуть, як їхні однолітки, та намагаються зробити суспільство більш інклюзивним і «дружнім». Оскільки соціальні виплати в Україні є в рази меншими, ніж у «розвинених» державах, єдиним шляхом вести активний спосіб життя для ОІ є створення різноманітних громадських організацій і об'єднань, а також участь у параолімпійському русі та закордонних грантових програмах і конкурсах, через які можна самореалізуватися, «побачити світ» і отримати фінансову підтримку правозахисних, освітніх і рекреаційних ГО.

Серед багатьох відомих ГО людей із інвалідністю, правозахисна, освітня та рекреаційна діяльність яких здобула найбільший розголос упродовж останніх років, варто назвати дві – «Доступно.іа» та «Боротьба за права». Обидві ці ГО створено й очолювано ОІ, які мають вищу освіту, досвід незалежного проживання та тривалого перебування за кордоном. Діяльність цих ГО від початку ведеться за «західним» зразком і фінансується спільнокоштом або міжнародними донорськими агенціями, проте долучитися до їхніх ініціатив можуть усі охочі незалежно від стану здоров'я чи місця проживання.

«Доступно.іа» є громадською ініціативою, створеною групою людей на візках, яка займається тестуванням міської інфраструктури та громадських закладів харчування, спорту, рекреації на доступність для ОІ в усіх регіонах країни. Головною метою проекту є показати, що людина на колісному кріслі може відвідувати всі ті самі місця, що й люди без порушень опорно-рухового апарату. Також ініціатори кампанії намагаються примусити уряд і бізнес змінити ставлення до ОІ та зробити громадський простір більш інклюзивним і дружнім до всіх категорій населення [17].

«Боротьба за права» – громадянська організація, заснована молодими людьми (переважно жінками) з порушеннями зору, які бажають показати суспільству, що інвалідність не заважає жити повноцінним життям. «Це суспільство створює бар'єри, – каже Юлія Сачук, співзасновниця та керівниця організації. – Ми можемо робити все те, що й інші люди» [18]. Від серпня 2016 р., коли було започатковано цю ГО, її активістки вже встигли взяти участь у низці досить екстремальних заходів: підводне плавання, катання на

квадроциклах, лижні перегони, стрибки з парашутами тощо; а велопробіги незрячих і зрячих на тандемах «Бачу, можу, допоможу» зробилися настільки популярними, що проходять регулярно й уже в різних регіонах країни. Упродовж останніх двох років діяльність «Боротьби за права» зосереджувалася на забезпеченні рівного доступу ОІ до виборчого процесу та дільниць для голосування, розвитку лідерства серед жінок і дівчат з інвалідністю та розвитку програми «Доступного кіно», щоб особи з глибокими порушеннями зору та слуху могли «на рівних із рештою громадян насолоджуватися якісним мистецьким продуктом» [2].

Найбільш прикметним в описаних двох ГО є те, що їхня діяльність ініціюється на місцях, але реалізується на загальнонаціональному рівні, причому без державної фінансової підтримки. На нашу думку, це стало можливим завдяки ґрунтовній обізнаності самих активістів із міжнародним і вітчизняним законодавством у сфері прав людини та глибинним усвідомленням власної цінності як громадян, як особистостей, як агентів змін, як творців соціального блага. Успішність діяльності зазначених ГО у сфері забезпечення виконання конвенції ООН «Про права людей з інвалідністю» зумовлюється передовсім їхнім самовизначенням, тим, що ці ОІ взяли на себе місію активістів, просвітяків і борців. Якщо ми подивимося на біографії цих людей, то побачимо, що вони дуже добре навчалися у школі, рано позбулись опіки батьків, закінчили університети (іноді магістратуру й аспірантуру), працювали у ЗМІ чи міжнародній правозахисній агенції, стажувалися в ЄС або США, добре володіють іноземною мовою, юридично обізнані, комунікабельні, мають почуття гумору та власної гідності, є прибічниками чесності та прозорості, бажають бути корисними суспільству та хочуть отримувати задоволення від життя і власної роботи. Це дає змогу зробити висновок про тісний взаємозв'язок між самовизначенням особистості та її освітою, з одного боку, і життєвими досягненнями та рівнем соціальної корисності – з іншого.

Висновки і пропозиції. Українська спільнота ОІ поділяється на дві неоднакові за чисельністю групи: ті, хто усвідомлює свою цінність, має людську гідність і відчуває бажання та можливість боротися за своє право жити, як їм хочеться, підтримуючи соціальну модель інвалідності, та ті, хто поділяє радянську (медичну) модель, вважає себе «упослідженими та знехтуваними», хто чекає від держави мізерних соцвиплат і пільг, уникає спілкування з «ворожим світом», звинувачуючи його у всіх своїх бідах. Перша група є відносно нечисленною та складається з ОІ переважно молодого віку (до 40 років), які мають гарну освіту, володіють іноземною мовою, обізнані з міжнародним і вітчизняним законодавством, отримали досвід тривалого перебування

в ЄС або США, надають перевагу незалежному проживанню та реальному працевлаштуванню, бажають жити повноцінним життям у дружньому й інклюзивному суспільстві. На жаль, нечисленність цієї категорії ОІ пояснюється низьким доступом до якісної освіти, що й досі наявний у нашій країні, адже якість освіти визначається передовсім ставленням педагогів до вихованців і учнів та їхньою готовністю й бажанням забезпечити рівні умови навчання для всіх учасників освітнього процесу. Фінансовий чинник, який також має велике значення, не відіграє, проте, визначальної ролі в процесі самовизначення особистості [3]. Отже, педагоги мусять розуміти важливість своєї ролі у становленні особистості ОІ, адже вони можуть як посприяти позитивному самовизначенню дітей, виробленню ними активної життєвої позиції, так і притлумити потяг до самостійності й незалежності, виховати споживацькі настрої, розвинути комплекс неповноцінності.

Перспективи подальших досліджень.

У статті не було проаналізовано питання того, що впливає на процес самовизначення ОІ на рівні родини та класу, тому було б корисно дослідити чинники формування соціального капіталу як детермінанти розвитку громадянського суспільства загалом і родинного та шкільного середовища зокрема.

Список використаних джерел:

1. Силантьєва І. Освіта та працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні: якою є реальна статистика? *Blog post*. 2018. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/osvita-ta-pratsevlashtuvannya-osib-z-invalidnistyu-v-ukraini-yakoyu-e-realna-statistika.htm>.
2. Правозахисниця Юлія Сачук: «Права людини стають цінністю, яка об'єднує країну, сприяючи її розвитку». Інтерв'ю. Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2020. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pravozakhysnytsia-yuliia-sachuk-prava-liudyny-staiut-tsinnistiu-i-aka-obiednuie-krainu-spryaiuchy-ii-rozvytku>.
3. Leake D. Self-determination requires social capital, not just skills and knowledge. *Review of Disability Studies on Self-Determination*. 2012. № 8. P. 1–10.
4. Stancliffe R.J. Living with support in the community Predictors of choice and self-determination. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*. 2001. № 7. P. 91–98.
5. Сьогодні в Україні і світі День людей з обмеженими фізичними можливостями. *Ukrinform*. 2016. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2132617-sogodni-v-ukraini-i-sviti-den-ludej-z-obmezenimi-fizicnimi-mozlivostami.html>.
6. CRPD Concluding Observation Ukraine. Alternative report on implementation of the Convention on the Rights of Disabled Persons. Authorized representative of Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, 2015. P. 10–17. URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCRPD%2fNH%2fUKR%2f21337&Lang=ru.
7. Gevorgianiene V., & Sumskiene E. P.S. for post-Soviet: A glimpse to a life of persons with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*. 2017. № 21. P. 235–247.
8. Human rights in Ukraine: The first half of 2015. Ukrainian Helsinki Human Rights Union, 2015. URL: <http://helsinki.org.ua/files/docs/1442348382.pdf>.
9. Сенішин О. Двоє закоханих незрячих у Львові отримують відмови від орендодавців житла. *Zaxid.net*. 2016. URL: https://zaxid.net/dvoje_zakohanih_nezryachih_u_lvovi_otrimuyut_vidmovi_vid_orendodavtsiv_zhitla_n1409986?fbclid=IwAR1ZxQxm9kQ1_uO3AjrJxVJLrklYaZ9Nzn_Vq5CwL9XX3XccZOg1Z0PGE.
10. Статистичні дані. Інклюзія. Міністерство освіти і науки України. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/statistika-inklyuziya.pdf>.
11. Phillips S.D. Living in a “parallel world”: Disability in post-soviet Ukraine. *Digitalcommons*. 2002. URL: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/gladnetcollect/444>.
12. McCagg W.O., & Siegelbaum L. The disabled in the Soviet Union: Past and present, theory and practice. Pittsburgh, Pennsylvania : University of Pittsburgh Press, 1989.
13. Sen Nag O. Poorest countries in Europe. *Worldatlas.com*. 2017. URL: <https://www.worldatlas.com/articles/the-poorest-countries-in-europe.html>.
14. Yanchenko K. Invisible but exist: Ukrainian people with disabilities struggle not to be marginalized. *Euromaidanpress*. 2016. URL: <http://euromaidanpress.com/2016/09/28/invisible-but-exist-ukrainian-people-with-disabilities-struggle-not-to-be-marginalized/#arvlbdata>.
15. Українці витрачають на їжу в чотири рази більше, ніж європейці. *RBK-Ukrayna*. 2019. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/dolya-rashodov-ukraintsevipitanie-4-raza-1575903099.html>.
16. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1991. № 21. Ст. 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
17. Making Ukraine more accessible for disabled people. *Hromadske.ua*. 2016. URL: https://en.hromadske.ua/posts/making_ukraine_more_accessible_for_disabled_people.
18. Драйв у боротьбі за свої права, або як незрячі люди підкорюють стихії. *DD.ua*. 2017. URL: https://dd.ua/personalities/dravv-u-borotbi-za-svoyi-prava-abo-yak-nezryachi-lyudi-pidkoryuyut-stihiyi_.html.

Telna O. Self-determination of people with disabilities as a determinant of inclusive education

In this article we show that self-determination is influencing a person's living style and achievements making people either active and successful, or passive and marginalized. Ukraine is widely acknowledged as disability unfriendly country. the disabled society is split into two unequal in number groups: those who support the social model of disability and choose active way of living, preferring to make a change by themselves, and those who still share the Soviet perception of disability (the medical model) and choose to receive from the state a small pension, hardly going out of their homes and blaming all the world in their misfortunes. There are also some notable initiatives at the national level organized by disabled activists that are beginning to positively affect public's awareness. These initiatives, however, have not reached many organizations, including universities, or individuals with disabilities, especially outside of the Ukrainian capital, Kyiv. Therefore, there is the need for all educators on all levels to pay close attention to self-determination of students with disabilities, helping them adopt positive attitudes towards themselves, active living-style and independence.

The newest research in self-determination is one that crosses cultures and continents, breaking glass ceilings for people with disabilities, regardless of in what country they were born. In order to do that, in addition to building social capital of people with disabilities, including effective communication within and between various social networks, there is a need to recognize that every person has an inherent value manifested as possessing civil and human rights. Advocacy that builds on the rights and on social capital of people with disabilities has the potential to result in successfully enforcing the laws on inclusive education. Increased social relationships and networks as well as active voice of people with disabilities has the potential to change the state social policies by equalizing the access to resources, including information, services, education, and jobs.

Key words: *self-determination, disability, inclusion, education, independent living, social policy.*